FIL-PRIM'AWLA TAL-QORTI ĊIVILI

(Sede Kostituzzjonali)

IMĦALLEF

ONOR. JOSEPH R. MICALLEF LL.D.

ILLUM it-Tlieta, 26 ta' Marzu, 2024.

Kawża Nru. 2 (Kost.)

Rik. Nru. 390/92JRM

(1) Avukat Philip **ATTARD MONTALTO** u Anthony Sant Fournier bħala Diretturi f'isem is-soċjetà ***B. Tagliaferro & Sons Limited***; (2) Avukat Philip Attard Montalto f'ismu proprju u b'digriet tal-10 ta' Mejju 2005, l-atti għaddew f'isem Patricia Agius Vadalà , Edward Attard Montalto, Victoria Grech u Deborah Attard Montalto stante l-mewt ta' l-Avukat Philip Attard Montalto fil-mori tal-kawża; (3) Perit Austin Attard Montalto; (4) Paul Attard Montalto; (5) Reno Attard Montalto; (6) Kontessa Gladys Sant Fournier; (7) Peter Cilia La Corte, u b'degriet tal-1 ta' Lulju, 2008 l-atti għaddew f'isem John Cilia La Corte minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża ta' Peter Cilia La Corte, u b'digriet tat-18 ta' Lulju, 2012, l-atti għaddew f'isem Mark u Paul, aħwa Cilia La Corte, wara l-mewt ta' missierhom John Cilia La Corte fil-mori tal-kawża; (8) George Darmanin u b'degriet tal-25 ta' Novembru, 2008, l-atti għaddew f'isem Helen mart Anthony Schranz, Sister Margaret u Valerie mart Fredrick Galea, aħwa Darmanin, stante l-mewt ta' missierhom George Darmanin kif ukoll l-mewt ta' ommhom Maria Violetta *sive* Vally Darmanin fil-mori tal-kawża; (9) Hilda Debrincat, u b'degriet tad-9 ta' Lulju, 2008, l-atti għaddew f'isem Mario Tabone wara l-mewt ta' Hilda Debrincat fil-mori tal-kawża; (10) Constance Eden armla ta' Rodney Eden, u b'degriet tas-17 ta' Marzu, 2009, l-atti għaddew f'isem Richard u martu Elizabeth Micallef, u f'isem uliedhom Amanda mart Anthony Brennan u James, aħwa Micallef, minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża

ta' Constance Victoria Eden; (11) May Micallef armla tal-Kurunell Harold Micallef, u b'digriet tal-10 ta' Diċembru, 2008, l-atti għaddew f'isem Richard Micallef u martu Elizabeth Micallef, u f'isem uliedhom Amanda mart Anthony Brennan u James, aħwa Micallef, minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża ta' Mary Octavia *sive* May Micallef; (12) Logotenent Kurunell Joseph Augustine Sammut, u b'digriet tal-1 ta' Ġunju, 2009 l-atti għaddew f'isem Richard u martu Elizabeth Micallef u uliedhom Amanda mart Anthony Brennan u James, aħwa Micallef, minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża ta' Joseph Augustine Sammut; (13) Dr. Henri Anthony Ferrante Darbois, u b'digriet tal-11 ta' Ġunju, 2010, l-atti għaddew f'isem martu Minka Ferrante Darbois u wliedu Marinka, Anna *sive* Annie, Nadine *sive* Ferdinanda mart Concetto Giovanni Merola u Tanya mart Joseph Cassar, aħwa Ferrante Darbois, stante l-mewt ta' Henri Anthony Ferrante Darbois fil-mori tal-kawża; (14) Francis Terence Gera; (15) Alfred Bryan Gera; (16) Logotenant Kurunell Gerald Micallef Eynaud, u b'digriet tas-16 ta' Lulju, 2008, l-atti għaddew f'isem bintu Gabrielle Anne mart il-Perit Arkitett William Carbonaro minħabba l-mewt ta' Gerald Micallef Eynaud fil-mori tal-kawża; (17) Anthony Miceli Farrugia, u b'digriet tal-15 ta' Settembru, 2008, l-atti għaddew f'isem martu Lilian, u f'isem Erminia magħrufa bħala Mimici mart Francis Vassallo, Mark Anthony, Helene mart Ivor Zammit, Marina mart Mark Hogg, Alberto u Francesca Warr, aħwa Miceli Farruġia, minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża ta' Anthony Miceli Farrugia; (18) Edgar Montanaro Gauci, u b'digriet tal-15 ta' Settembru, 2008, l-atti għaddew f'isem Margaret Pace u Joyce Soukas minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża ta' Edgar Montanaro Gauci; (19) George Sclivagnotis; (20) Pascal Stivala, u b'digriet tat-2 ta' Diċembru, 2008, l-atti għaddew f'isem Rose, Anthony Vincent, Adrian John, u Alice Borg Olivier, aħwa Stivala, u Karen Camilleri minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża ta' Pascal Stivala; (21) Alexander Tabone, u b'digriet tal-25 ta' Novembru, 2008 l-atti għaddew f'isem Joseph Bondi u martu Mary Bondi minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża ta' Alexander Tabone; (22) Anthony Joseph Tabone, u b'digriet tad-9 ta' Lulju, 2008, l-atti għaddew f'isem Mario, Millie Rita Lachnert u Mary Rose Rostkowski, aħwa Tabone, wara l-mewt ta' Anthony Joseph Tabone fil-mori tal-kawża; (23) Joseph Vella Bonavita u b'digriet tat-12 ta' Mejju, 2015, l-atti tal-kawża għaddew f'isem l-Avukat Peter Caruana Galizia bħala mandatarju tal-assenti Roger Vella Bonavitau Martin Vella Bonavita wara l-mewt tal-attur Joseph Vella Bonavita; (24) Peter Dacoutros u Grace Pace bħala diretturi u f'isem is-soċjetà ***Dacoutros Investments Limited***; (25) Albert Paul Mamo bħala direttur u f'isem is-soċjeta' ***Galdes & Mamo Limited*** u b'digriet tas-16 ta' Lulju, 2008 l-isem *Galdes & Mamo Ltd.* inbidel għal *Galdes & Mamo (Trading) Ltd. (C450)*; (26) James Gustav Gollcher f'ismu proprju u bħala *aventi causa* tal-mejjet Erik William Gollcher, kif ukoll bħala direttur u f'isem is-soċjetà ***O.F. Gollcher & Sons Limited*** u bħala amministratur, f'isem Erica Zarb McKeon mart Roland Zarb McKeon, Marianne Galea Naudi u Peteranne Minter mart Graham Minter, aħwa

Scott, assenti minn dawn il-Gżejjer, ilkoll bħala *aventi causa* tal-mejta Helga Scott, u b'digriet tal-10 ta' Marzu, 2015, l-atti għaddew f'isem Karen Maria Xuereb, Karl Marius Gollcher, Erica Sandra Ħili u Mark Frederik Gollcher, wara l-mewt ta' James Gustav Gollcher fil-mori tal-kawża; (27) Wilfred Karl Gollcher f'ismu proprju u bħala *aventi causa* tal-mejjet Erik William Gollcher, u b'digriet tad-9 ta' Lulju, 2008, l-atti għaddew f'isem Karl Marius Gollcher, Mark Frederik Gollcher, Karin Maria mart il-Perit Arkitett Martin Xuereb, Erika Sandra mart Marin Ħili, Erica mart Roland Peter Żarb McKeon, Marianne Galea Naudi u Peteranne mart Graham Leslie Minter, u dan wara l-mewt ta' Wilfred Karl Gollcher fil-mori tal-kawża; (28) Maġġur John Bartolomew Arrigo f'ismu proprju, u b'digriet tas-17 ta' Marzu, 2009, l-atti għaddew f'isem martu Claire Arrigo bħala użufruttwarja u f'isem uliedhom James u Philippa Mattei, aħwa Arrigo, minħabba l-mewt ta' John Bartolomew Arrigo fil-mori tal-kawża, u l-istess Maġġur John Bartolomew Arrigo flimkien ma' James Anthony Arrigo, bħala Diretturi u f'isem is-soċjetà ***Joseph Arrigo Ltd.***; (29) Christopher Cassar Torreggiani bħala direttur u f'isem is-soċjetà *Cassar Company Limited*, u b'digriet tal-10 ta' Diċembru, 2008, isem il-kumpannija sar jaqra ***Cassar Torreggiani Holdings Ltd. (C29670)***; (30) John Ellul Sullivan bħala direttur u f'isem is-soċjetà ***Tug and Lighter Services Limited***; (31) Olga Cauchi, u b'digriet tal-1 ta' Lulju 2008, l-atti għaddew f'isem Emily mart Reginald Spiteri, Maria mart l-Ispiżjar Joe Bondi, Victor u Thomas, aħwa Cauchi, minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża ta' Olga Maria Cauchi; (32) Paul Asciak, u b'digriet tal-10 ta' Diċembru, 2008, l-atti għaddew f'isem martu Josephine Asciak u f'isem Carmel, Michael, Marie Therese Camenzuli u Anthony, aħwa Asciak, minħabba l-mewt ta' Paul Asciak fil-mori tal-kawża; Joseph Asciak, Mary armla ta' Guido Callus, Agnes mart Joseph Galea u l-istess Joseph Galea bħala kap tal-komunjoni tal-akkwisti u amministratur tal-beni parafernali ta' martu, u b'digriet tad-29 ta' Awwissu, 2008, l-atti għaddew f'isem Agnes Galea minħabba l-mewt ta' żewġha Joseph Galea; Albert Asciak, Carmel Asciak, u b'digriet tal-1 ta' Lulju, 2008 l-atti għaddew f'isem Emmanuel *sive* Noel Asciak minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża ta' Carmel Asciak; u Bernardette Asciak, lkoll *aventi causa* tal-mejjet Emmanuel Asciak; (33) Yolanda Demajo armla ta' Michael Demajo, u b'digriet tat-2 ta' Diċembru, 2008, l-atti għaddew f'isem l-Imħallef Albert Manchè bħala użufruttwarju ta' martu Jane u wliedu Alberta Aquilina Manchè mart Alexander Aquilina, Veronica mart Alfred Borg u John Manchè , kif ukoll Lilian Attard, Helen Miceli, Mary Balzan, Ronald Demajo, Claire Balzan, Joseph Demajo, Joseph Debono bħala użufruttwarju ta' martu Pauline u wlied il-mejta Pauline Debono li huma Daniel, Marie Therese Sammut u Martin, aħwa Debono, minħabba l-mewt ta' Yolanda Demajo fil-mori tal-kawża; u Helen Miceli armla ta' Joseph Miceli, Richard Mario Demajo, Liliana *sive* Lilly Attard mart Reginald u l-istess Reginald Attard bħala kap tal-komunjoni tal-akkwisti u amministratur tal-beni parafernali ta' martu, u b'digriet tas-16 ta' Lulju, 2008, l-atti għaddew

f'isem martu Liliana *sive* Lilly Attard minħabba l-mewt ta' Reginald Attard fil-mori tal-kawża; Joseph Marie Demajo u Jane Manche mart l-Onorevoli Imħallef Albert Manchè, u b'digriet tal-1 ta' Lulju 2008, l-atti għaddew f'isem l-Onorevoli Imħallef Albert Manchè u wliedu Alberta Aquilina Manche' mart Alexander Aquilina, Veronica mart Alfred Borg u John Manchè , minħabba l-mewt fil-mori tal-kawża ta' Jane Manchè , u l-istess Albert Manchè bħala kap tal-komunjoni tal-akkwisti u amministratur tal-beni parafernali ta' martu; Claire Balzan mart Louis u l-istess Louis Balzan bħala kap tal-komunjoni tal-akkwisti u amministratur tal-beni parafernali ta' martu, Mary Balzan mart Victor u l-istess Victor Balzan bħala kap tal-komunjoni tal-akkwisti u amministratur tal-beni parafernali ta' martu, u b'digriet tas-16 ta' Lulju 2008, l-atti għaddew f'isem Mary Balzan minħabba l-mewt ta' Victor Balzan fil-mori tal-kawża; u Pauline Debono mart Joseph, u b'digriet tal-15 ta' Settembru, 2008 l-atti għaddew f'isem f'isem Joseph Debono u wliedu Daniel, Marie-Therese *sive* Marie mart Raymond Sammut u Martin, aħwa Debono, minħabba l-mewt ta' Pauline Debono fil-mori tal-kawża; ilkoll aħwa Demajo wlied il-mejjet Michel Demajo u *aventi causa* tiegħu; (34) Joseph Gauci bħala *aventi causa* tal-mejtin John Baptist Francia, Lady Blanche Francia Mifsud, Lola Francia u William Nathaniel Francia kif ukoll bħala *aventi causa* tad-ditta ***Messrs Giuseppe Buttigieg e Figli***; (35) Maġistrat Joseph Apap Bologna, Louis Apap Bologna, Kavallier James Gustav Gollcher, Wilfred Karl Gollcher, Helma Attard mart il-Kurunell William Attard, u b'digriet tal-25 ta' Jannar, 2022, l-atti tal-kawża għar-rigward ta' terz mhux maqsum tagħha għaddew fuq isem binha Martin Frederick Attard, wara l-mewt tal-imsemmija Helma Attard fil-mori tal-kawża; u l-istess William Attard bħala kap tal-kommunjoni tal-akkwisti u amministratur tal-beni parafernali ta' martu u Marchesina Wilfreda Apap Bologna armla tal-Marchesino Philip Apap Bologna, ilkoll *aventi causa* tal-mejjet Kavallier Frederick Gollcher; (36) Marion Castillo bħala prokuratriċi f'isem Winefriede Gouder u Lily Gouder u għall-interess tagħhom proprju u bħala *aventi causa* tal-mejta Maria Elvira Gouder; (37) In-Nobbli Eileen Busietta, Maria Attard Montalto mart l-Avukat Philip Attard Montalto u l-istess Av. Philip Attard Montalto bħala kap tal-komunjoni tal-akkwisti u amministratur tal-beni parafernali ta' martu, in-Nobbli Anthony Sant Fournier u l-Konti Alfred Sant Fournier, u b'digriet tal-1 ta' Lulju, 2008, l-atti għaddew f'isem Gladys armla tal-imsemmi Alfred Sant Fournier bħala użufruttwarja u Stephen, Simon, Sean, Sandra, Silvana mart Matthew Sultana u Sarah mart Mark Psaila, aħwa Sant Fournier, minħabba l-mewt ta' Alfred Sant Fournier fil-mori tal-kawża u lkoll *aventi causa* tiegħu; (38) Noel Schembri, Henry Schembri, Paul Schembri, Stephanie Farrugia mart Anthony Farrugia u l-istess Anthony Farrugia bħala kap tal-kommunjoni tal-akkwisti u amministratur tal-beni parafernali ta' martu, Myriam Borg Cardona mart David u l-istess David Borg Cardona bħala kap tal-komunjoni tal-akkwisti u amministratur tal-beni parafernali ta' martu, lkoll *aventi causa* tal-mejjet Agostino Schembri; (39)

Giovanna Rosa Schembri armla ta' John Schembri, l-Avukat Dottor Joseph Anton Schembri u Anton Louis Schembri**,** ilkoll *aventi causa* tal-mejjet John Schembri, u b'digriet tat-18 ta' Settembru, 2008, l-atti għaddew f'isem l-Avukat Joseph Anton Schembri u Anton Louis Schembri minħabba l-mewt ta' ommhom Giovanna Rosa Schembri fil-mori tal-kawża; (40) Nobbli Corinne Ramsey armla ta' Robert Ramsey, u b'digriet tat-23 ta' Lulju, 2008 l-atti għaddew f'isem it-tifla Marie Christianne Ramsey mart Umberto Pergola, minħabba l-mewt ta' Corinne Ramsey fil-mori tal-kawża; u Nobbli Mignon Marshall armla ta' Alan Marshall, f'isimhom proprju u bħala *aventi causa* tal-mejjet Nobbli Patrick Scicluna; (41) Mary Ullo, Josephine Ullo u Elizabeth Zammit German, mart Arthur u l-istess Arthur Zammit German bħala kap tal-komunjoni tal-akkwisti u amministratur tal-beni parafernali ta' martu, u b'digriet tal-15 ta' Settembru, 2008, l-atti għaddew f'isem Elizabeth Zammit German minħabba l-mewt ta' Arthur Zammit German; ilkoll *aventi causa* tal-mejtin Edward u Evangeline Ullo; (42) Antoine Bianchi, u b'digriet tad-9 ta' Lulju, 2008, l-atti għaddew f'isem Yolanda Nathalie *sive* Nathalie mart l-istess Antoine Bianchi, Nicholas, Andrè u Annemarie mart Anton Tabone, aħwa Bianchi, wara l-mewt ta' Antoine Bianchi fil-mori tal-kawża, u b'digriet tal-11 ta' Novembru, 2010, l-atti għaddew f'isem Nicholas, Andrè, u Annemarie mart Anton Tabone, aħwa Bianchi, wara l-mewt ta' ommhom Yolande Nathalie *sive* Nathalie Bianchi fil-mori tal-kawża; (43) Hugh Sant Fournier, u b'digriet tad-29 t'Awwissu 2008, l-atti għaddew f'isem iż-żewġ uliedu Robert Sant Fournier u Michelle Corinne Minter minħabba l-mewt ta' missierhom u minħabba li martu Gwendolyn Lorraine Sant Fournier irrinunzjat għall-wirt; (44) Adrian Busietta; (45) John Ellul Sullivan bħala Direttur f'isem is-soċjetà ***J.B. Sorotto Limited***; (46) Professur George Edward Camilleri, Walter Charles Camilleri, u Helen Felice mart Anton Felice, ilkoll bħala *aventi causa* ta' Victor Tancred Camilleri; (47) Helen Vella armla minn Louis Vella, Michael u Anna Demajo, aħwa Vella, bħala *avanti causa* ta' Louis Vella, u b'digriet tas-16 ta' Lulju 2008, l-atti għaddew f'isem Anna Demajo u Michael, aħwa Vella, minħabba l-mewt ta' Elena *sive* Helen Vella fil-mori tal-kawża; (48) Anne Demajo bħala prokuratriċi f'isem Mona Bruce li hi msiefra minn dawn il-Gżejjer bħala *aventi causa* tal-mejjet Maġġur Charles Vella; u (49) b'degriet tat-tmienja ta' Marzu, 1993, Wilfreda Apap Bologna ġiet awtorizzata tintervjeni *in statu et terminis*, u b'digriet tal-11 ta' Novembru, 2010, l-atti għaddew f'isem Louis Apap Bologna wara l-mewt ta' ommu Wilfrida Apap Bologna fil-mori tal-kawża

vs

L-ONOREVOLI PRIM MINISTRU TA' MALTA, l-Ministru tal-Finanzi u Dwana u Maurice Abela, Denis Degiorgio u Antonio Tagliaferro bħala

komponenti, dawn l-aħħar tlieta, tal-Kunsill tal-Amministrazzjoni tan-*National Bank of Malta Limited* u 'in rappreżentanza tal-istess'[1]; u b'digriet tal-15 ta' Diċembru 1992, l-Avukat Mark Chetcuti u l-Prokuratriċi Legali Carmen Depasquale nħatru Kuraturi Deputati biex jirrapreżentaw lill-assenti Maurice Abela; u b'digriet tal-10 ta' Novembru, 2010, l-Avukat Patrick Valentino nħatar Kuratur Deputat minflok l-Avukat Mark Chetcuti li nħatar imħallef

Il-Qorti:

Rat ir-Rikors imressaq fit-30 ta' Settembru, 1992, li bih u għar-raġunijiet hemm imfissra r-rikorrenti, bħala l-azzjonisti tan-*National Bank of Malta Limited*, talbu li din il-Qorti (1) ssib li l-aġir tal-Gvern fil-konfront tagħhom meta kienu mġiegħla jittrasferixxu l-ishma tagħhom fl-imsemmi Bank lill-Gvern bla ma ngħataw ħlas jew kumpens, u meta, permezz tal-Kunsill ta' Amministrazzjoni maħtur minnu, il-Gvern ittrasferixxa l-assi kollha li kellu l-istess Bank lil Bank of Valletta Limited, jikser id-drittijiet fundamenali tagħhom kif imħarsa fl-artikoli 37 u 42 tal-Kostituzzjoni tar-Repubblika ta' Malta (aktar 'il quddiem imsejħa "il-Kostituzzjoni"); u (ii) tagħtihom ir-rimedji kollha li jidhrilha meħtieġa u xierqa;

Rat it-Tweġiba mressqa mill-intimati Prim Ministru u Ministru tal-Finanzi fis-7 ta' Ottubru, 1992, li biha laqgħu għall-azzjoni attriċi billi, b'mod preliminari, qalu li l-Ministu intimat tħarrek ħażin u trid issir il-korrezzjoni relativa, li t-titoli nobbiljari m'għadhomx aktar magħrufa f'Malta u jridu jitħassru kull fejn jissemmew tul ir-rikors promotur, u li kull waħda mir-rikorrenti li hija mara miżżewġa għandha s-setgħa li tmexxi l-ġid parafernali tagħha waħedha u għalhekk żwieġhom m'għandhomx posthom fil-kawża u l-intimati jmisshom jinħelsu milli jibqgħu fil-ġudizzju fil-konfront tal-imsemmija Reginald Attard, l-Imħallef Albert Manche', Louis Balzan, Victor Balzan, l-Avukat Philip Attard Montalto, Anthony Farruġia, u David Borġ Cardona safejn dawn qegħdin jidhru f'din il-kawża bħala amministraturi tal-ġid parafernali tar-rispettivi nisa tagħhom. Fil-mertu, laqgħu billi qalu li ma kienx minnu li wħud mir-rikorrenti kienu ttrasferew l-ishma tagħhom lill-Gvern billi dan seta' sar mill-awturi tagħhom u għalhekk talbu lir-rikorrenti jiċċaraw ir-rikors f'dan ir-rigward. Żiedu jiċħdu li la seħħ ksur tal-jedd tar-rikorrenti għall-assoċjazzjoni u lanqas għall-jedd fuq ħwejjiġhom. Tennew li meta nfetħet din il-kawża kienu diġà għaddew tmintax-il (18) sena jew aktar minn meta seħħew il-ġrajja li r-rikorrenti jilmintaw minnhom, u jekk kemm-il darba kien minnu li l-kunsens

[1] Kliem miżjuda b'digriet tal-15 ta' Jannar, 1993

tar-rikorrenti jew l-aventi kawża tagħhom kien vizzjat b'xi pressjoni kontra l-liġi, huma jmisshom inqdew b'rimedju taħt il-Kodiċi tal-Proċedura Ċivili (liema rimedju huma ħadu meta fetħu kawża quddiem il-Prim'Awla tal-Qorti Ċivili), u għalhekk stiednu lill-Qorti li tagħżel li ma twettaqx is-setgħat tagħha li tisma' l-kawża għall-finijiet tal-*proviso* tal-artikolu 46(2) tal-Kostituzzjoni;

Rat it-Tweġiba mressqa mill-Kuraturi Deputati Avukat Mark Chetcuti u Prokuratriċi Legali Carmen Depasquale, maħtura biex jidhru għall-intimat Maurice Abela, fit-12 ta' Jannar, 1993, li biha qalu li ma kinux edotti mill-fatti tal-kawża u żammew sħiħ il-jedd tagħhom li jirrispondu ulterjorment u jressqu l-provi fil-waqt xieraq;

Rat is-sentenza tagħha tad-9 ta' Jannar, 2014[2], li biha u għar-raġunijiet hemm imfissra: (i) ċaħdet il-ħames u s-seba' eċċezzjonijiet tal-intimati billi mhux mistħoqqa, filwaqt li astjeniet milli tqis l-ewwel, it-tieni, it-tielet u r-raba' eċċezzjonijiet li kienu eżawriti; (ii) laqgħet l-ewwel parti tal-ewwel talba attriċi u sabet li r-rikorrenti tabilħaqq ġarrbu ksur tal-jedd fundamentali tagħhom għall-ħarsien miċ-ċaħda ta' proprjetà tagħhom bla kumpens kif imħarsa fl-artikolu 37 tal-Kostituzzjoni, iżda ma ssibx li huma seħħilhom juru li ġarrbu ksur tal-jedd tagħhom għal-libertà ta' għaqda jew assoċjazzjoni kif imħarsa fl-artikolu 42 tal-Kostituzzjoni; (iii) laqgħet limitatament is-sitt eċċezzjoni tal-intimati safejn tirrigwarda l-ilment dwar il-ksur tal-artikolu 42 tal-Kostituzzjoni; (iv) ordnat li l-ispejjeż marbuta ma' dik is-sentenza jitħallsu mill-intimati solidalment bejniethom; u (v) ħalliet il-kawża għall-kontinwazzjoni dwar it-tieni talba tar-rikorrenti dwar ir-rimedju xieraq li jmissu jingħata għall-ksur imġarrab;

Rat is-sentenza mogħtija mill-Qorti Kostituzzjonali fl-14 ta' Ottubru, 2014[3], li biha u għar-raġunijiet hemm imfissra, ċaħdet kemm l-appell prinċipali tal-intimati u kif ukoll l-appell inċidentali tar-rikorrenti, ordnat li l-intimati jħallsu l-ispejjeż marbuta mal-appell ewlieni u r-rikorrenti jħallsu dawk marbuta mal-appell inċidentali tagħhom, u ordnat li l-atti jerġgħu jinġiebu quddiem din il-Qorti ħalli l-kawża tkompli fuq il-bqija tat-talbiet;

Rat il-provi tal-partijiet u semgħet ix-xhieda mressqa minnhom[4];

Rat il-provvediment tagħha tal-25 ta' Ottubru, 2018[5], li bih ħatret periti ġudizzjarji biex (i) il-periti hekk maħtura jfittxu u jirrelataw f'rapport wieħed imressaq minnhom ilkoll biex jindirizzaw it-talba tar-rimedju xieraq li għandu jingħata lill-atturi dwar it-talbiet imressqin minnhom u li dwarhom sal-

[2] Paġġ. 2648 sa 2681 tal-proċess
[3] Paġġ. 2294 sa 2720 tal-proċess
[4] F'paġġ. 2753 sa 3837 tal-proċess
[5] F'paġġ. 3898 – 3900 tal-proċess

lum għadha ma ngħatat l-ebda sentenza; (ii) il-periti, fl-aċċertamenti meħtieġa għal din il-ħatra, jistgħu jżommu seduti kemm jidhrilhom meħtieġa biex jisimgħu lill-partijiet, iżda ma għandhom iħallu jitressqu l-ebda provi ġodda jekk mhux għal raġunijiet serji u wara li jiksbu l-awtorizzazzjoni mill-Qorti; (iii) jieħdu qies tal-parametri suġġeriti mill-partijiet fir-rispettivi Noti tagħhom imsemmija u li jagħmlu l-osservazzjonijiet xierqa dwar kull waħda minnhom, jekk iqisu li hekk ikun xieraq; u (iv) jirrikmandaw lill-Qorti liema rimedju xieraq jew rimedji xierqa għandha tikkunsidra li tagħti lill-atturi, fosthom l-għamla u l-ammont, jekk ikun il-każ, ta' tali rimedju jew rimedji u ż-żmien li jmissu jitqies bħala dak li matulu l-atturi għandhom ikunu kunsidrati li ġarrbu l-ksur tal-imsemmi jedd;

Rat il-provvedimenti li fihom, u fuq talba tagħhom, il-Qorti bidlet periti ġudizzjarji maħtura b'oħrajn;

Rat ir-Rapport imressaq mill-Periti Ġudizzjarji Mħallef irtirat Geoffrey Valenzia, Paulanne Mamo u Wilfred Mallia fl-24 ta' Novembru, 2022[6] u minnhom maħluf kif imiss;

Rat in-Nota mressqa mill-intimati waqt is-smigħ tas-26 ta' Jannar, 2023[7], li biha talbu l-ħatra ta' periti addizzjonali;

Rat id-digriet tagħha tas-26 ta' Jannar, 2023, li bih tat lill-partijiet il-fakultà li jressqu lill-periti ġudizzjarji b'xhud tagħhom f'eskussjoni;

Rat in-Noti mressqin mill-partijiet fit-30 ta' Marzu, 2023[8], u fit-3 ta' April, 2023[9], bil-mistoqsijiet tagħhom għall-periti ġudizzjarji eskussi;

Rat in-Noti bit-tweġibiet tal-periti ġudizzjarji eskussi[10];

Rat in-Nota ta' Sottomissjonijiet imressqa mir-rikorrenti fl-14 ta' Awwissu, 2023[11] (dwar ir-rapport tal-periti ġudizzjarji) u dik tat-23 ta' Awwissu, 2023[12], b'sottomissjonijiet ġenerali;

Rat in-Nota ta' Sottomissjonijiet imressqa mill-intimati fil-25 ta' Settembru, 2023[13], bi tweġiba għal dawk tar-rikorrenti;

---

[6] Paġġ. 4127 sa 4187 tal-proċess
[7] Paġ. 4190 tal-proċess
[8] Paġġ. 4193 sa 4213 tal-proċess
[9] Paġġ. 4214 sa 4227 tal-proċess
[10] Paġġ. 1913 – 6, 1922 – 3, 1928 – 1931 tal-atti tar-Rik. Nru. 389/92 u f'paġġ. 4270 – 5 tal-proċess
[11] Paġġ. 4278A sa 4290 tal-proċess
[12] Paġġ. 1949 sa 1964 tal-atti tar-Rik. Nru. 389/92JRM (b'Nota tat-23.8.2023, ir-rikorrenti qalu li kienu qegħdin jirreferu għan-Nota mressqa minnhom fil-kawża l-oħra minflok iressqu kopja sħiħa tagħha fl-atti ta' din il-kawża)
[13] Paġġ. 4298 sa 4324 tal-proċess

Semgħet it-trattazzjoni ulterjuri estensiva tal-avukati tal-partijiet;

Rat l-atti kollha tal-kawża, u kif ukoll tal-kawża l-oħra li kienet miexja ma' din[14];

Rat li l-kawża tħalliet għas-sentenza;

Ikkunsidrat:

Illi f'dan l-istadju l-Qorti trid tqis it-tieni talba attriċi, wara li l-mertu tal-ewwel talba jinsab deċiż u jikkostitwixxi ġudikat bejn il-partijiet;

Illi bħalma ġara sa ma ngħatat l-ewwel sentenza *in parte*, il-partijiet baqgħu juru nuqqas ta' qbil fundamentali mhux biss fuq l-aspett legali marbut mal-ilment imressaq mir-rikorrenti, imma wkoll u x'aktarx aktar, mill-aspett tal-fatti u t-tifsir tagħhom. Il-Qorti qiegħda tgħid dan għaliex, ukoll wara li ngħatat is-sentenza ewlenija u li kienet konfermata mill-Qorti Kostituzzjonali, reġgħu tqajmu xi argumenti u tressqu sottomissjonijiet li setgħu jiftħu beraħ kwistjonijiet li ngħalqu bl-imsemmija sentenzi. Il-Qorti, fil-qies li trid tieħu tat-talbiet li fadal x'tiddeċiedi u s-siwi tal-eċċezzjonijiet imqajmin dwarhom, se żżomm quddiem għajnejha li llum hija wkoll marbuta ma' dak li diġà jinsab deċiż;

Illi għal dak li jirrigwarda l-<u>fatti marbuta mal-każ</u> jibda biex jingħad li din l-azzjoni tressqet flimkien ma' u dakinhar li tressqet kawża oħra Kostituzzjonali minn rikorrenti oħrajn dwar ksur tal-istess żewġ jeddijiet fundamentali. Iż-żewġ kawżi kienu qegħdin jinstemgħu flimkien. Minbarra dan, żmien qabel kienet infetħet ukoll kawża oħra quddiem il-qrati ordinarji[15] biex tattakka s-siwi tat-trasferiment tal-ishma minn uħud mill-azzjonisti ta' dak li kien jissejjaħ in-National Bank of Malta (NBM) lill-Gvern. Dik il-kawża wkoll, wara xi żmien, bdiet tinstema' flimkien ma' din tal-lum. Għalhekk il-Qorti tirreferi għall-fatti msemmijin f'dawk iż-żewġ kawżi biex ma terġax tirrepetihom bla bżonn;

Illi r-rikorrenti f'din il-kawża huma dawk minn fost l-azzjonisti ta' NBM li kienu għażlu li jiffirmaw il-kitba li biha ntalbu jittrasferixxu l-ishma tagħhom favur il-Gvern mingħajr ħlas;

[14] Rik. Nru. 389/92JRM (li s-sentenza tagħha qiegħda tingħata llum ukoll)
[15] Ċitazz. Nru. 282/77JRM li s-sentenza tagħha wkoll ingħatat fid-9.1.2014 u minnha ma tressaq l-ebda appell

Illi, b'żieda ma' dawk il-fatti, għandu jingħad li b'seħħ minn l-aħħar jiem ta' Novembru tal-1973, għadd kbir ta' persuni li kellhom depożiti fil-Bank kienu bdew jiġbdu l-flus tagħhom. Fis-sitta (6) ta' Diċembru, 1973, deher li minn żewġ fergħat partikolari tal-Bank kienu qegħdin jinġibdu mid-depożitanti ammonti mhux tas-soltu[16]. Kulma jmur, din ix-xejra bdiet titqawwa sa ma fil-11 ta' Diċembru, 1973, inġibdet somma kbira u d-diretturi tal-Bank bdew jitħassbu tassew dwar dak li kien qed jiġri, minħabba li l-ġbid konsistenti ta' flus min-naħa tad-depożitanti tal-Bank kien waqqa' l-likwidità tiegħu għal livell aktar baxx minn dak mitlub mil-liġi[17]. Fil-fatt kien hemm "*run*" fuq il-Bank u dan kien sar fatt magħruf mill-pubbliku u lill-Gvern, li jidher li saħansitra hedded li jiġbed mill-Bank id-depożiti f'isem xi kumpanniji parastatali[18]. Lejliet, l-azzjonisti kienu ffirmaw dikjarazzjoni li biha qablu li jgħaddu l-assi tal-bank lill-Gvern ta' Malta;

Illi waqt il-ħin tal-Aġġornament tas-seduta tal-Kamra tar-Rappreżentanti tal-5 ta' Diċembru, 1973[19], il-Prim Ministru kien ta stqarrija lill-Kamra dwar il-qagħda tan-NBM u l-ħsieb li kellu l-Gvern dak inhar dwar is-suġġeriment li qal li sarlu minn rappreżentanti tal-istess Bank biex jieħu t-tmexxija tan-NBM f'idejh;

Illi bejn is-sebgħa (7) ta' Diċembru[20] u l-għaxra (10) ta' Diċembru, 1973[21], kienu saru laqgħat bejn it-tmexxija tal-Bank u l-Gvern, bis-sehem tal-Gvernatur tal-Bank Ċentrali, l-Avukat Ġenerali u xi ministri tal-Kabinett. Matul dawn il-laqgħat, it-tmexxija tal-Bank talbet lill-Gvern biex iħallihom iduru għall-għajnuna ta' banek barranin korrispondenti tal-istess Bank jew għall-intervent tal-Bank Ċentrali biex jaċċetta l-assi tal-istess Bank, li kienu "mhux faċilment realiżżabbli"[22], bħala garanzija biex il-bank ikun f'qagħda li jiġġieled il-kriżi li dak il-ħin kien għaddej minnha. Il-Prim Ministru ta direttivi lill-Bank Ċentrali biex jaġixxi biex jirfed lill-Bank jekk ikun awtorizzat mill-Ministru, u ta lit-tmexxija tal-Bank żmien qasir biex jikkonvinċu lil minn tal-anqas żewġ-terzi ($^2/_3$) tal-azzjonisti biex iċedu l-ishma tagħhom favur il-Gvern, qabel ma jersaq quddiem il-Parlament biex jgħaddi malajr liġi li kienet diġà mfassla;

Illi fil-11 ta' Diċembru, 1973, inżammet laqgħa oħra tal-Bord tad-Diretturi tal-Bank li għaddiet riżoluzzjoni biex jgħaddu l-Bank lill-Gvern u ħatru tlieta min-nies – is-Sur Louis Vella (*Chairman* tal-Bank), l-Avukat Philip

---

[16] Xhieda ta' P.L. Henry Micallef 5.5.1986, f'paġ. 160 tal-atti tal-kawża 282/77JRM
[17] Xhieda ta' Antoine Tagliaferro 29.8.1990, f'paġ. 328 tal-atti tal-kawża 282/77JRM
[18] Xhieda tal-P.L. Joseph Żammit 27.3.1992, f'paġ. 404 tal-atti tal-kawża 282/77JRM
[19] Ara traskrizzjoni tal-istqarrija f'paġġ. 304 sa 314 tal-proċess
[20] Minuti tal-laqgha f'paġġ. 1005 – 6 tal-proċess
[21] Minuti f'paġġ. 1007 – 9 tal-proċess
[22] Xhieda ta' Edgar Montanaro Gauċi 3.10.1990, f'paġ. 378 tal-atti tal-kawża 282/77JRM

Attard Montalto u l-Maġġur Austin Cassar Torreggiani – biex jidhru għall-Bank fuq l-atti kollha meħtieġa tat-trasferiment[23];

Illi l-Bank waqqaf in-negozju tiegħu fit-12 ta' Diċembru, 1973, u dak inhar kienet irtirata l-liċenza biex jissokta jaħdem[24]. Id-diretturi tal-Bank ġew mgħarrfa bl-irtirar tal-liċenza mill-Pulizija matul il-lejl fis-sigħat bikrin ta' dak inhar. Fit-12 ta' Diċembru, 1973[25], wkoll, xi azzjonisti ressqu talba b'rikors quddiem il-Qorti ta' Ġurisdizzjoni Volontarja (dak iż-żmien kienet għadha magħrufa bħala s-Sekond'Awla tal-Qorti Ċivili) biex jitħallew jivvotaw biex jgħaddu sehemhom fil-Bank lill-Gvern bla ebda konsiderazzjoni. Wara li semgħet ħames (5) xhieda[26], dik il-Qorti laqgħet it-talba b'degriet mogħti dak inhar stess[27];

Illi ġimgħa wara, fis-seduta tat-12 ta' Diċembru, 1973[28], kien għadda mill-Kamra tad-Deputati fl-istadji kollha u bi qbil tal-membri kollha tal-istess Kamra l-Att XLV tal-1973 maħsub "*biex jipprovdi temporanjament sabiex l-amministrazzjoni tan-National Bank of Malta Limited u ta' Tagliaferro Bank Limited it-tmexxija u l-kontinwazzjoni tax-xogħol tagħhom jew ta' xi parti jew partijiet minnu tingħata f'idejn Kunsill ta' Amministrazzjoni u biex jipprovdi għal ħwejjeġ oħra li għandhom x'jaqsmu jew li huma inċidentali għall-għan imsemmi*". Dak l-Att kien ingħata l-Kunsens tal-Gvernatur-Ġenerali dak inhar stess;

Illi fit-30 ta' Jannar, 1974[29], il-Kamra tad-Deputati għaddiet l-Att IX li jemenda l-Att XLV. Dak l-Att irċieva l-kunsens tal-Gvernatur-Ġenerali fl-1 ta' Frar, 1974. Bis-saħħa tal-imsemmija emendi, tbiddel l-artikolu 3 (dwar kemm kellu jdum fis-seħħ l-Att XLV) u s-sub-artikolu (2) tal-artikolu 4 (dwar kif setgħu jkunu delegati u jitħaddmu s-setgħat tal-Kunsill). Minbarra l-imsemmija bidliet, żdiedu żewġ artikoli ġodda. Wieħed (l-artikolu 11) kien jitkellem dwar it-trasferiment tax-xogħol tal-Bank, u l-ieħor (l-artikolu 12) kien jipprovdi dwar l-effetti tat-trasferiment tax-xogħol tal-Bank;

Illi bis-saħħa tal-Avviż Legali 27 tal-1974, maħruġ fit-22 ta' Marzu, 1974 (taħt is-setgħa mogħtija fl-artikolu 3 tal-Att XLV biex isiru regolamenti taħt l-istess Att), ingħata Ordni li "*d-disposizzjonijiet ta' l-Att ta' l-1973 biex Jipprovdi Temporanjament dwar in-National Bank of Malta u l-Bank ta' Tagliaferro li jagħtu jew jimponu funzjonijiet, setgħat jew dmirijiet lill-Kunsill ta' Amministrazzjoni mwaqqaf bl-imsemmi Att għandhom, safejn dawk*

[23] Notamenti Dr. R.A. Staines, f'paġġ. 1848 – 9 tal-proċess
[24] Xhieda ta' James Gollcher 30.10.1990 f'paġ. 395 tal-atti tal-kawża 282/77JRM
[25] Paġ. 1399 tal-proċess
[26] Ara kopja tat-traskrizzjoni tax-xhieda f'paġġ. 1402 – 6 tal-proċess
[27] Kopja tad-degriet f'paġġ. 1400 – 1 tal-proċess
[28] Ara t-traskrizzjoni tad-dibattitu u tal-eżami tal-Parlament f'paġġ. 331 sa 343 u 366 sa 403 tal-proċess
[29] Ara t-traskrizzjoni tad-dibattitu u tal-eżami tal-abbozz mill-Kumitat tal-Kamra f'paġġ. 447 sa tal-proċess

il-funzjonijiet, setgħat jew dmirijiet jirreferu għax-xogħol u għall-attiv u l-passiv tan-National Bank of Malta Limited u ta' Tagliaferro Bank Limited u mingħajr ħsara għal kull ħaġa li qabel tkun saret jew li naqset milli ssir bis-saħħa tagħhom, jieqfu mis-seħħ fl-24 ta' Marzu, 1974";

Illi dak inhar ukoll tat-22 ta' Marzu, 1974, sar ftehim li bih l-assi u d-djun tan-NBM għaddew minn fuq ismu fuq BOV. It-trasferiment seħħ bis-saħħa ta' att nutarili tat-22 ta' Marzu, 1974, fl-atti tan-Nutar Dottor Maurice Gambin u kellu jidħol fis-seħħ jumejn wara;

Illi fit-30 ta' Settembru, 1992, ir-rikorrenti fetħu din il-kawża;

Illi għal dak li jirrigwarda l-<u>kunsiderazzjonijiet ta' natura legali</u> tal-każ, il-Qorti fadlilha tqis it-tieni talba tar-rikorrenti, li fiha qegħdin jitolbu li l-Qorti tagħti kull rimedju li hija jidhrilha opportun;

Illi l-qofol tal-kwistjoni hija t-**tieni talba** tar-rikorrenti għaliex għalkemm hija sempliċi fis-sura tagħha li titlob "kull rimedju li … jidhrilha meħtieġ u opportun", kienet għajn ta' kontroversja qawwija u missielta bejn iż-żewġ partijiet. Kien wara li ngħatat id-deċiżjoni dwar l-ewwel talba attriċi li l-partijiet bdew jagħtu ħjiel tar-rimedji li kienu jistennew u dawn il-pożizzjonijiet kienu tant 'il bogħod minn xulxin li ttieħed ħafna żmien biex il-partijiet saħansitra jaqblu fuq il-parametri li dwarhom din il-Qorti kellha tqis l-aspett tar-rimedju mitlub. Kien għalhekk ukoll li din il-Qorti ħasset il-ħtieġa li tikseb il-fehmiet ta' esperti mħarrġa fil-materja biex tkun tista' tevalwa aħjar u safejn rilevanti għall-mertu ta' din it-tielet talba, x'għażliet kellha quddiemha biex tasal għal rimedju xieraq. Iżda jisgħobbiha li, imqar fuq il-ħatra tal-persuni li kellhom jgħinu lill-Qorti f'dan l-eżerċizzju, il-partijiet qattgħu żmien konsiderevoli jikkontestaw għadd ta' persuni proposti min-naħa u minn oħra, sa ma qablu fuq uħud li, wara li temmew il-ħatra tagħhom, ikkritikaw ukoll bl-aħrax l-operat u l-fehmiet tagħhom;

Illi l-Qorti se tqis din it-talba fid-dawl tal-kunsiderazzjonijiet u tal-fehmiet li hija wriet fis-sentenza *in parte* u li kienet konfermata mill-Qorti Kostituzzjonali. Minħabba f'hekk, fejn xi argumenti mressqa minn xi waħda mill-partijiet ma toqgħodx ma' dak li jinsab diġà deċiż u jifforma ġudikat, mhix se timxi miegħu. Fost dawk il-kunsiderazzjonijiet, wieħed isib li kemm din il-Qorti u kif ukoll il-Qorti Kostituzzjonali sabu li l-miżuri meħuda mill-Gvern fil-jiem imqanqla ta' Novembru u Diċembru tal-1973 kienu maħsuba biex isalvaw qagħda li setgħet ġabet effetti koroh ħafna fuq id-depożitanti ta' NBM u xejn anqas fuq l-għixien tal-impjegati tiegħu u l-familji tagħhom, u fuq l-ekonomija tal-pajjiż;

Illi bejn ir-rimedji prospettati mill-partijiet għall-ksur dikjarat imġarrab mir-rikorrenti hemm baħar jaqsam. Filwaqt li r-rikorrenti jgħoddu fost ir-rimedji mistennija r-*restitutio in integrum* bit-treġġigħ lura tal-qagħda għaż-żmien meta bdiet il-ġrajja kollha lejn tmiem l-1973, għall-intimati għandha tkun biżżejjed dikjarazzjoni ta' ksur ta' jedd fundamentali;

Illi punt ieħor li jmissu jissemma f'dan l-istadju hu li l-ewwel talba attriċi kienet titkellem fuq ksur tal-jedd tar-rikorrenti taħt l-artikolu 37 tal-Kostituzzjoni. L-artikolu korrispondenti tal-Konvenzjoni – l-artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll – ma tniżżilx. Minkejja dan, il-Qorti tifhem li llum il-ġurnata r-rimedji f'każijiet ta' lmenti ta' ksur ta' jedd fundamentali mħares bl-artikolu 37 tal-Kostituzzjoni saru jieħdu qies tar-rimedji mogħtija f'każijiet fejn ikun seħħ ksur tal-imsemmi artikolu tal-Konvenzjoni;

Illi fir-rapport tagħhom, il-periti ġudizzjarji flew sewwa l-aspetti fattwali (finanzjarji u ekonomiċi) u l-aspetti legali tal-każ u tal-għamla ta' rimedju mistenni biex jagħmel tajjeb għall-ksur imġarrab mir-rikorrenti, ukoll jekk xi fehmiet individwali tagħhom ma kinux jaqblu sewwa ma' xulxin. Imma, fir-rapport unitarju li ressqu, ħarġu dawn il-punti għall-kunsiderazzjoni ta' din il-Qorti. Fl-ewwel lok, jirrilevaw li għalkemm id-dispożizzjonijiet tal-artikolu 41 tal-Konvenzjoni ma jsibux applikazzjoni għall-każ, ma jfissirx li l-għoti ta' kumpens bħala rimedju ma jmissux jingħata, għaliex din il-Qorti fil-kompetenza kostituzzjonali tagħha għandha s-setgħa li tagħmel dan bil-kriterji stabiliti minn żmien għal żmien. Fit-tieni lok, huwa biss fejn hemm "*manifest unlawfulness*" li jingħata lill-parti mġarrba kumpens sħiħ. Fit-tielet lok, il-kumpens għandu jqis id-danni materjali, għalkemm m'huwiex ekwivalenti għad-danni ċivili likwidati f'kawżi ordinarji. Fir-raba' lok, il-każ tal-lum kien jirrigwarda "*salvage of a bank*" u mhux sempliċi esproprjazzjoni, u fejn inqalgħet sitwazzjoni ta' emerġenza f'ċirkostanzi mhux normali fejn ma kien hemm fis-seħħ l-ebda regoli *ad hoc* u stabiliti minn qabel għal sitwazzjonijiet bħal dik;

Illi, min-naħa tagħhom, ir-rikorrenti jisħqu li, f'dan il-każ, wieħed irid jagħraf bejn it-teħid tal-ishma u l-assi tal-kumpannija (NBM) u ż-żamma tal-istess. F'dan il-każ, kien hemm teħid (ukoll jekk ir-rikorrenti irrifjutaw li jċedu favur il-Gvern l-ishma li kellhom f'dak il-Bank) u r-rikorrenti jqisu li dak it-teħid ma kienx ġustifikat li jsir fl-interess pubbliku għaliex il-Gvern kellu toroq oħrajn x'jagħżel minflok it-triq li ħa. Huma qegħdin jippretendu li, bħala rimedju, jingħataw lura l-ishma u l-assi (immobbli) li kienu tal-NBM flimkien ma' kumpens xieraq (magħdud dak non-pekunjarju) fid-dawl tal-prinċipju tar-"*restitutio in integrum*". Meta jduru għar-rimedju "alternativ" tal-ħlas tal-kumpens, ir-rikorrenti jisħqu li l-kumpens pekunjarju għandu jkun dak ta' kemm jiswa l-ġid meħud fiż-żmien li ttieħed aġġustat sabiex titqies l-inflazzjoni

tul iż-żmien flimkien mal-ħlas ta' mgħax fuq tali valur sad-data tal-ħlas effettiv. F'każ li t-teħid ma kienx wieħed għal għan leġittimu, il-kumpens kellu jkun wieħed *per equivalente* ta' kemm kien ikun il-kumpens li kieku jintgħażel ir-rimedju tar-"*restitutio in integrum*". Ir-rikorrenti jistennew ukoll il-ħlas lilhom ta' danni mhux pekunjarji, u jgħidu li dan huwa l-konsegwenza naturali tal-ksur imġarrrab minnhom;

Illi, fuq in-naħa l-oħra, l-intimati jgħidu li l-Qorti jmissha timxi biss fuq ir-rapport tal-espert tekniku Paulanne Mamo u twarrab dak ta' Wilfred Mallia u wkoll is-sottomissjonijiet tar-rikorrenti. Iressqu sensiela ta' osservazzjonijiet u tqabbil max-xhieda li ħarġet tul is-smigħ tal-kawża. F'dak li jirrigwarda t-talbiet għar-rimedju mitlub mir-rikorrenti, l-intimati jisħqu li l-pretensjoni tar-"*restitutio in integrum*" hija waħda assurda. Jisħqu wkoll li fil-ħeġġa tagħhom li jitolbu l-kumpens, ir-rikorrenti jaħbu r-rejaltà li kien jinsab fiha n-NBM u huma stess meta kienu huma li offrew l-ishma tagħhom lill-Gvern ta' dak iż-żmien. Iżidu jgħidu li kienet it-tmexxija ħażina tan-NBM li ġabet lil dak il-Bank f'xifer il-falliment u ma ħalliet lill-Gvern l-ebda għażla ħlief li jintervjeni biex jevita straġi. L-intimati jgħidu li ma jistgħux jifhmu kif ir-rikorrenti jippretendu l-ħlas ta' kumpens ta' ħaġa bħal din. Dwar it-talba għall-ħlas ta' danni morali, l-intimati jgħidu li dan mhux effett awtomatiku ta' sejbien ta' ksur ta' jedd taħt l-artikolu 37 tal-Kostituzzjoni, imma trid tinġieb prova ta' sofferenza, tbatija u inċertezza ta' min jippretendi dik l-għamla ta' kumpens.

Illi dwar is-sottomissjonijiet tar-rikorrenti dwar il-motiv tat-teħid tal-ishma u tal-assi ta' NBM, il-Qorti jidhrilha li din hija kunsiderazzjoni li toqgħod għall-eżerċizzju li sar dwar l-ewwel talba, u għalhekk illum dik il-ħaġa tikkostitwixxi aspett ta' dritt li jinsab magħluq bil-ġudikat. L-istess ħaġa tgħodd għal dawk is-sottomissjonijiet tal-intimati li jitkellmu dwar x'kienu ċ-ċirkostanzi li wasslu lill-Gvern biex jitlob iċ-ċessjoni tal-ishma mingħand l-azzjonisti tan-NBM;

Illi safejn ir-rikorrenti jipprospettaw ir-rimedju tar-*restitutio in integrum*, tali rimedju jrid jitqies fil-qafas ta' ċirkostanzi fattwali li ma jistgħux jitwarrbu. Fil-fehma tal-Qorti, ir-rimedju kif propost mir-rikorrenti ma jidhirx bħala wieħed li jista' jitwettaq b'ħeffa u bla ma jqanqal problemi li, minflok isolvu l-kwistjoni u jagħtu rimedju ekwu, se jġibu konsegwenzi kbar fuq livell wiesa' ħafna tal-qasam finanzjarju tal-pajjiż. Minbarra dan, il-Qorti temmen bis-sħiħ li dak li jista' jidher ħafif fuq il-karta u fit-tejorija, ma jkunx daqstant fattibbli jew li jista' jingħalaq sempliċiment bl-għoti ta' din is-sentenza. Fuq kollox, ir-rikorrenti ħallew vaga ħafna l-kelma "assi" li jippretendu li jingħatawlhom lura: meta ttieħdu l-assi, kienu tieħdu wkoll djun kbar li l-istess assi kienu jagħmlu tajjeb għalihom. M'hemmx għalfejn wieħed jgħid aktar;

Illi għalhekk, il-Qorti tagħżel li ma tippruvax tagħti rimedju li jista' jnissel kwistjonijiet kbar bejn il-partijiet u li jżommhom milli, fl-aħħar, jagħlqu darba għal dejjem dan il-każ b'xi mod. Wara kollox, il-proposti tar-rikorrenti nfushom dwar kif jista' jitwettaq dan ir-*restitutio* jagħtu lill-Qorti x'tifhem li huma jagħrfu li dan iġib miegħu diffikultajiet sostanzjali lill-istess rikorrenti u l-proposti huma msawra fuq suġġerimenti li mhumiex eżegwibbli kontra terzi. Ir-radd lura ta' assi li llum jinsabu f'idejn terza persuna li mhix parti fil-kawża wkoll hija xkiel mhux żgħir biex jingħata r-rimedju mitlub mir-rikorrenti. Għalhekk, il-Qorti qiegħda tagħżel li ma twettaqx is-suġġerimenti tar-rikorrenti dwar ir-rimedju tar-*restitutio in integrum*;

Illi, min-naħa l-oħra, lanqas ma tista' toqgħod fuq il-pożizzjoni meħuda mill-intimati li sempliċi dikjarazzjoni ta' ksur ta' jedd kif imħares bl-artikolu 37 tal-Kostituzzjoni hija biżżejjed biex jagħti rimedju xieraq lir-rikorrenti. Ukoll jekk wieħed kellu joqgħod fuq l-analiżi mirquma u xjentifika tal-perit ġudizzjarju Mamo li l-ishma ta' NBM fl-1973 ma kienu jiswew xejn u li l-istes NBM ma kien jiswa xejn, il-Qorti ssib li bil-fatt li diġà hemm sentenza li tgħid li r-rikorrenti ġarrbu ksur tal-jedd tagħhom li ma jittiħdulhomx ħwejjiġhom mingħajr kumpens, din il-Qorti trid issa tħaddem l-effetti legali ta' sejbien bħal dan u ma jidhrilhiex li dikjarazzjoni waħedha ta' ksur tagħmel ħaqq mar-rikorrenti;

Illi huwa miżmum li, ladarba qorti ssib li r-rikorrenti ġarrbu ksur tal-jedd tagħhom kif imħares bl-artikolu 37 tal-Kostituzzjoni, ma huwiex biżżejjed li tieqaf b'sempliċi dikjarazzjoni bħal dik. Għalkemm ir-rimedju xieraq mhuwiex lanqas u tabilfors il-kundanna ta' ħlas ta' kumpens bħal li kieku l-ħaġa li dwarha seħħ il-ksur kienet inbiegħet, xi għamla ta' kumpens huwa mistħoqq u doveruż u tali kumpens irid ikun wieħed biżżejjed biex imewwet il-ħsara li tkun iġġarrbet bil-ksur lamentat tal-jedd fundamentali. Hawn ukoll, il-Qorti qiegħda żżomm quddiem għajnejha li l-ksur imġarrab mir-rikorrenti jikkonsisti f'teħid u mhux biss indħil fit-tgawdija ta' ħwejjiġhom;

Illi mill-kunsiderazzjonijiet li saru fis-sentenza *in parte* u kif milqugħa u aċċettati wkoll mill-Qorti Kostituzzjonali, kien stabbilit li l-azzjoni li ħa l-Gvern fir-rigward tan-NBM kienet waħda li kienet meħtieġa f'dawk iċ-ċirkostanzi u kienet ta' fejda biex ir-riperkussjonijiet tar-"*run*" fuq dak il-Bank ma jħallux straġi fl-ekonomija u fix-xena bankarja ta' Malta u mhux l-anqas fl-interess tad-depożitanti u l-impjegati tal-istess Bank. Din il-kostatazzjoni hija waħda ewlenija li l-Qorti mhix se ddur lura minnha u se torbot magħha hija u tqis ir-rimedju mogħti lir-rikorrenti. Qiegħed jingħad ukoll li, lil hinn mis-siwi tal-miżuri meħuda mill-Gvern intimat biex jieħu taħt idejh it-tmexxija tan-NBM, jibqa' l-fatt li biex saru dawk il-miżuri leġislattivi u amministrattivi, ir-

rikorrenti kellhom iġarrbu piż mhux proporzjonat għaliex ma ngħataw l-ebda sura ta' kumpens għat-teħid tal-ishma tagħhom fil-Bank imsemmi u għaċ-ċaħda tat-tmexxija tal-istess Bank;

Illi huwa llum stabilit li r-rimedju li tista' tagħti din il-Qorti huwa kumpens għall-ksur tad-dritt fundamentali u mhux danni ċivili għal opportunità mitlufa[30]. Biex tasal għal dan, il-Qorti jeħtiġilha tqis għadd ta' fatturi, fosthom l-għan leġittimu tal-għemil li jkun ġab il-ksur tal-jedd;

Illi din il-Qorti tagħraf li l-kwistjoni tal-kumpens xieraq mitlub mir-rikorrenti jrid jitqies kemm mill-aspett tat-telf materjali li l-ksur ta' jedd minnhom imġarrab seta' ġabilhom, u kif ukoll mill-fatt innifsu tal-ksur stabbilit. Il-kejl li jrid jintuża biex il-Qorti tasal għal-likwidazzjoni ta' tali kumpens huwa wġigħ ta' ras għaliex, minbarra l-indoli partikolari ta' kull każ, ix-xiber li jmissu jintuża biex jitkejjel il-kumpens xieraq mhux dejjem mexa fuq linji ċari. Madankollu, fuq is-saħħa ta' kriterji li tfasslu mill-Qorti fi Strasburgu[31] fl-aħħar żminijiet u li llum huma mħaddma wkoll mill-Qrati Maltin[32], jista' jingħad li wieħed jista' jasal biex ikejjel tali kumpens b'mod aktar sistematiku, filwaqt li jibqa' jqis iċ-ċirkostanzi partikolari minn każ għal ieħor. Bis-saħħa tagħhom, ingħad illi sabiex jiġi likwidat kumpens xieraq għandu jsir tnaqqis ta' madwar tletin fil-mija (30%) mis-somma li kienet tkun dovuta mir-rikorrenti, minħabba l-għan leġittimu tal-għemil li ġab il-ksur, u tnaqqis ieħor ta' għoxrin fil-mija (20%) fuq is-somma riżultanti sabiex jittieħed kont tal-inċertezza dwar dak li kien jiġri jew seta' jiġri b'riżultat tal-ġrajjiet li wasslu għall-intervent tal-Istat biex in-NBM ma jagħlaqx u biex b'xi mod tagħraf taġġusta għan-nuqqas ta' qbil bejn l-esperti mqabbda *ex parte* mill-partijiet, u dawk imqabbdin mill-Qorti nnifisha;

Illi r-rikorrenti jmaqdru l-eżerċizzju li sar mill-perit legali meta, bħala kejl tal-kumpens li jista' jingħatalhom, inqeda bil-kriterji ta' ***Cauchi***. Huma jisħqu li dawk il-kriterji jitħaddmu f'każijiet li jirrigwardaw teħid jew kontroll fuq bini jew djar ta' abitazzjoni u għalhekk, ma jgħoddux għal każ bħalma hu dak tal-lum. Il-Qorti ma taqbilx ma' din il-linja ta' ħsieb. Fl-ewwel lok, il-kriterji ta' ***Cauchi*** tfasslu biex jippruvaw jagħtu skema razzjonali u konsistenti tal-kejl tal-kumpens sewwasew fil-każijiet ta' ksur ta' jedd dwar tgawdija paċifika tal-possedimenti u kontra t-teħid bla kumpens xieraq. Dan il-każ li l-Qorti għandha quddiemha huwa wieħed minn dawk li sab ksur ta' dak il-jedd. Fit-tieni lok, il-kriterji msemmija fihom elementi li wieħed jista' jħaddimhom f'kull każ fejn jintalab l-għoti ta' kumpens marbut ma' ġid jew "possedimenti" u jagħtu komma wiesgħa biżżejjed biex jistgħu jitħaddmu

[30] Kost. **22.2.2013** fil-kawża fl-ismijiet ***Albert Cassar et vs Onor. Prim Ministru et***

[31] Q.E.D.B. **25.3.2021** fil-kawża fl-ismijiet ***Cauchi vs Malta*** (Applik. 14013/19) §§ 103 – 5

[32] Ara, b'eżempju, Kost. **30.6.2021** fil-kawża fl-ismijiet ***Benjamin Testa et vs L-Awtorita tad-Djar et*** §§ 33 – 4 u Kost. **26.1.2022** fil-kawża fl-ismijiet ***Jeremy Cauchi et vs Avukat Ġenerali*** §28

b'fejda minn każ għal każ, sewwasew għaliex, kif jgħidu r-rikorrenti nfushom, ma jistabbilux "figura assoluta daqs li kieku kienet xi *one-size-fits-all* li tapplika f'kull każ"[33]. Fit-tielet lok, billi l-każ tal-lum ma jsib l-ebda preċedent ġudizzjarju fl-istorja ta' Malta f'dak li jirrigwarda ksur ta' jeddijiet fundamentali, il-Qorti tqis li tkun ħaġa għaqlija li tħaddem dawk il-kriterji minflok l-alternattiva li tfajjar ċifri minn żniedha u taqta' bl-addoċċ. Fir-raba' lok, it-tħaddim mill-Qrati Maltin tal-kriterji f'***Cauchi*** jidher li ħolqu sura ta' konsistenza fil-ġudikati u għalhekk fl-aspettattivi ta' dawk li jġarrbu ksur tal-jedd fundamentali tagħhom dwar ġidhom jew il-possedimenti tagħhom, biex ma jingħadx ukoll li l-istess Q.E.D.B. uriet il-fehma li saret tqis li t-tħaddim ta' dawn il-kriterji mill-Qrati Maltin huwa żvilupp siewi u li jagħti rimedju xieraq u prevedibbli taħt il-Konvenzjoni;

Illi dan li ngħad jgħodd għal dak li jirrigwarda l-likwidazzjoni ta' danni materjali, għaliex safejn jirrigwarda d-danni morali jew mhux-pekunjarji, dawn ma jintirtux[34]. Dan qiegħed jingħad għaliex ir-rikorrenti jissottomettu li, fost ir-rimedju mistħoqq, kull wieħed u waħda minnhom imisshom jingħataw kumpens non-pekunjarju xieraq "favur kull attur daqs li kieku kien l-uniku attur fil-kawża"[35] kull wieħed. Jissottomettu wkoll li dak il-kumpens irid imur lura sal-1973 u jinħadem bir-rata ta' ħames mitt euro (€500) fis-sena kull ras;

Illi fid-dawl ta' dak li ssemma ftit ilu, jirriżulta li kemm ilha miexja din il-kawża, bosta mir-rikorrenti oriġinali ma wasslux sal-aħħar u saru bosta leġittimazzjonijiet tal-atti biex daħlu l-werrieta tagħhom minflokhom. Minbarra dan, hemm uħud mir-rikorrenti li ma humiex persuni fiżiċi, imma korpi legali. Minħabba li huwa meqjus li l-kumpens mhux materjali huwa kumpens personali, allura s-sottomissjoni tar-rikorrenti ma hix mistħoqqa. Min-naħa l-oħra, jekk il-Qorti kellha takkorda biss kumpens morali fejn u lil min jista' jingħata, ikun qed jiġri li l-Qorti tagħmel eżerċizzju li se jifred rikorrent minn ieħor biss fuq is-saħħa ta' jekk kien jew kinitx parti oriġinali. Imbagħad hemm iċ-ċirkostanza li, għalkemm il-ġrajja leżiva ġrat fl-1973 u kkunsmat f'dawk il-ftit xhur wara li ttieħdu l-miżuri li ssemmew qabel, tqum il-kwistjoni dwar kemm imissu jmur lura l-kumpens mitlub. Dan qiegħed jingħad għaliex il-kawża nfetħet tmintax-il (18) sena wara l-ġrajja. Huwa minnu li azzjoni ta' ksur ta' jedd fundamentali ma hijiex marbuta bil-preskrizzjoni, imma meta l-parti mġarrba tieħu ż-żmien tagħha biex tniedi proċedura bħal din, dan ikun ifisser li dik il-persuna kienet b'xi mod qiegħda tittollera l-ksur li ġarrbet, u għalhekk, fil-fehma tal-Qorti, dan jinċidi fuq il-kejl ta' kumpens morali li jkun jistħoqqilha tieħu l-parti li tilmenta mill-ksur tal-jedd fundamentali tagħha;

---

[33] Nota ta' Sottomissjonijiet f'paġ. 1961 tal-atti tar-Rik. Nru. 389/92JRM

[34] Kost. **26.10.2022** fil-kawża fl-ismijiet ***L-Avukat Peter Borġ Costanzi noe vs Maria Carmela sive Marlene Bonniċi et*** § 15 u Kost. **25.10.2023** fil-kawża fl-ismijiet***Richard Żahra vs L-Avukat tal-Istat et***§ 19

[35] Nota ta' Sottomissjonijiet f'paġ. 1963 tar-Rik. Nru. 389/92JRM

Illi f'dan ir-rigward, il-Qorti ssib li l-argumenti tal-intimati dwar il-pretensjonijiet tar-rikorrenti għall-ħlas ta' kumpens morali[36] huma mistħoqqa u sejra tillimita r-rimedju għal-likwidazzjoni ta' kumpens materjali biss;

Illi għal dak li jirrigwarda l-likwidazzjoni tal-kumpens mistħoqq lir-rikorrenti, il-Qorti, wara li qieset iċ-ċirkostanzi kollha li ssemmew qabel, qiegħda timxi maċ-ċifra mressqa mill-perit tekniku Mallia bla ma twettaq l-aġġustament ta' kemm kien jiswa kull sehem fil-Bank of Valletta f'dak iż-żmien li tressaq ir-rapport. Bl-għadd ta' ishma li fuqhom inħadmet l-istima u mingħajr tali aġġustament, il-Qorti tasal għas-somma ta' mija u tmienja u disgħin miljun, ħames mija u tmint elef u seba' mija u ħamsin ewro sitta u erbgħin miljun ewro (€198,508,750)[37]. Din is-somma hija l-likwidazzjoni tas-somma globali li hija dovuta lir-rikorrenti kollha fiż-żewġ kawżi għaliex il-kejl li ntuża jqishom ilkoll. F'din il-kawża, kien hemm disgħa u erbgħin (49) rikorrent oriġinali, u l-Qorti se tqis is-somma riżultanti bħala dovuta lil kull "ċipp" li kien kostitwit mir-rikorrent oriġinali rispettiv kif jirriżulta mill-"okkju" tal-kawża;

Illi bit-tħaddim tal-kriterji li ssemmew qabel, is-somma sħiħa ta' kumpens materjali dovuta lir-rikorrenti fiż-żewġ kawżi titla' għal mija u ħdax-il miljun, mija u erbgħa u sittin elf u disa' mitt ewro (€111,164,900[38]) li jitħallsu lir-rikorrenti kollha fiż-żewġ kawżi. Għalhekk, billi f'din il-kawża kien hemm disgħa u erbgħin (49) rikorrent oriġinali, is-somma ta' kumpens pekunjarju dovut lir-rikorrenti f'din il-kawża jitla' għas-somma ta' sitta u sittin miljun erba' mija u sebgħa u għoxrin elf u tmien mitt ewro (€66,427,800)[39];

Illi għal dak li jirrigwarda t-talba għall-imgħaxijiet, il-Qorti se tordna li l-imgħax legali bit-tmienja fil-mija (8%) fuq is-somma likwidata jibda miexi millum;

Għal dawn ir-raġunijiet, il-Qorti qiegħda taqta' u tiddeċiedi l-kawża billi:

Tilqa' t-tieni talba attriċi u tordna li r-rikorrenti jmisshom jitħallsu s-somma ta' sitta u sittin miljun, erba' mija u sebgħa u għoxrin elf u tmien mitt ewro (€66,427,800) bħala kumpens materjali għall-ksur tal-jedd fundamentali mġarrab minnhom, bl-imgħax legali fuq l-imsemmija somma b'seħħ mil-lum sal-jum tal-ħlas effettiv, u liema somma tinqasam bejn ir-rikorrenti jew l-aventi kawża tagħhom bil-mod kif imfisser f'din is-sentenza;

---

[36] Nota ta' Sottomissjonijiet 4321 – 3 tal-proċess
[37] Kalkolati fuq is-somma ta' €1.36 kull sehem li l-intimat għandu fil-Bank of Valletta kif iċċitat mill-Borża ta' Malta fil-11 ta' Marzu, 2024 (145,962,317 x €1.36 = €198,508,751)
[38] €198,508,751 x 0.7 x 0.8 = €111,164,900.
[39] €111,164,900/82 x 49 = €66,427,800

Tordna lill-intimati Onorevoli Prim'Ministru u Ministru tal-Finanzi jħallsu *in solidum* bejniethom lir-rikorrenti s-somma hekk likwidata; u

Tordna li l-**ispejjeż tal-kawża** jitħallsu mill-imsemmija intimati Onorevoli Prim Ministru u Ministru tal-Finanzi solidalment ukoll.

Moqrija

Onor. Joseph R. Micallef LL.D.,
Imħallef

26 ta' Marzu, 2024

Geraldine Rickard
Deputat Reġistratur